

Abrugyi György könyvnyomtatónk zsoltárfordító-é?

Damján, illetőleg Domján István, a M. Könyvszemle 1902. 159—161 lapján egy fölfedezését tette közzé, mely a sepsiszentgyörgyi székely múzeum könyvtárát egy ismeretlen maradt zsoltárfordítással gazdagította.

Ugyanis maga Domján a múzeum kéziratai közt egy énekes könyvre akadt, melynek táblája belső felén ez van fölírva:

„Anno 1615 (?) Tempore Combustionis Civitatis Kolosvar Scriptum et Compactum est hoc Gradual a Georgio Abrugy quondam Typographo eiusdem Civitatis.“ (E leégés 1655. történt. A gyujtogatokat is megégették a nádas terén.)

E nyilatkozatot kiegészíti a 365. lapon e bejegyzés:

„Finis cantionum per me Stephanum Makai. Scribebam Anno millesimo sexcentesimo quinquagesimo sexto die 23 Maji finis impositus Amplissimo Domino Georgio Abrugio. Laus et gloria Deo Sempiterno.“

Néhai földim, szegény Domján István már nem tudta észre venni a két följegyzés valódi értelmét. Abrugyi György kolozsvári könyvnyomtató a város 1655.-ki leégése idején iratta és köttette egybe a kérdéses graduált és zsoltár könyvet. Az énekeskönyv másolását nagy és terjedelmes volta miatt csak a következő évben fejezte be Makai István, Abrugyi Györgynek megbizottja. Ez a Makai István az 1620. körül működő kolozsvári könyvnyomtató, Makai Nyirő (Rasor) János fia lehetett és segéde Abruginak.

Szegény Domján nemcsak a kézirat keltét olvasta hibásan 1615-nek 1655 helyett, a könyv 1709-beli tulajdonosát is Árkosi helyett Árkutinak írta.

A fölfedezett graduál a kézirat 171—365 lapját foglalja el s mivoltáról Domján semmit sem közölt. Kálvinista műnek nézte s tévedve erdélyi fölötté szegényes egyházköltészeteket egy kitünő unitárius költő elhódításával gazdagította. Pedig a

föl nem ismert énekgyűjtemény nem más, mint az 1630. körül épen Abrugyitól kiadott új unitárius énekeskönyv, melynek szerkesztője, Petki János kancellár hazafias jeremiádjával és saját magának asklepiadesi zsoltáiraival bővítője, Thordai János kolozsvári paptanár volt. Graduálja ennek a könyvnek csak az első íveket tölti be s nem más, mint az első prot. énekgyűjteménynek, a híres Batthyány-kodexnek utánnyomása, mely kodexet Heltai és Dávid Ferencz egybeállításából Kolozsvárt adták ki a XVI. százban először, 2—3-szor is; 4-szer 1610, 5-ödször 1630 táján.¹

Nemcsak az 1565 óta kivált unitáriusok, hanem a kétéves egyházban tovább is benmaradt kálvinisták egyaránt használták a kolozsvári s talán a debreczeni sajtón is kiadott együttes énekeskönyvet. Talán épen a sok használat miatt ezek mind elkallódtak s a kálvinisták kezén forgott kézirati példányok is a hibás másolatok mián elromlottak, mint erről Geleji Katona a tőle 1636-ban javítva (?) kiadott Öreg Gradual előszavában panaszol.

A XVI. században csak Enyedi György püspök egyházi beszédében találtuk fölemlítését a régi nagy unitárius énekeskönyvnek, mikor a kisebb Kósa-féle gyűjteményt a hívek figyelmébe ajánlja, akkor szól a régibbről is.

A nagy énekeskönyv 1610. kiadásából is csak két példány maradt fenn Székelykeresztúr és Marosvásárhely prot. gymnáziumainak könyvtárában, ezek is ott sok hiánynyal.

Mikor a kálvinista hívek az I. Rákóczi György 200 ajándék graduáljával nagyobb községeikben boldogulhattak, két év múlva 1638 ban a testvér unitárius graduál ellen fordultak. Az orthodox püspök és fejedelem, mit ezekből felkutathattak, azokat mind tűzre hányatták. Ez elkobzás a dézsi országgyűlés végzéseinek végrehajtása volt. Az újabb kiadást is fejj és jószágvesztés terhe alatt eltiltották. A büntetés egy volt a felségsértéssel. Az egység hirdető unitár. ének a Geleji bigott szemében is egy volt a Jézus istenségének megtagadásával.

Az énekeskönyv újra kiadását konokul megakadályozták Apaffival is a XVII. sz. utolsó tizedéig. Csak az orthodox

¹ A Batthyány-kodexszel egybehasonlítását lásd az E. Ph. Közlöny 1907. VI-ik füzetében.

uralom bukása után juthattak új énekeskönyvhöz 1697-ben. Csak kormányengedélyvel adhatták akkor is ki és csak saját sajtójukon, melyet lengyel pénzen az akkor még Lengyelországhoz tartozó Danekában szereztek meg s hoztattak el Kolozsvárra harmadik sajtójukként.

Megérthetjük ezek után azt, hogy e veszedelmes időkben miért volt maga Abrugyi is, az énekeskönyv 1630 táján nyomtatója, kénytelen már 1655—6-ban a tőle kiadott s hatalommal elkobzott énekeskönyv másolatát kéziratilag megszerezni.

Nem a saját használatára kellett az neki: ki akarta nyomtatni titokban s azután bizalmas emberek útján elterjeszteni. Hogy jobb legyen az elpusztultaknál, azért másolatot több szükségesnek látszót hozzá. Tervében volt az összes zoltárokat is közleni; de ezt már Heltainak eltiltotta Báthori István, úgy — hogy ez a világi Cantionalét adta ki az egyházat szolgáló énekek helyett. Keseregve panaszol az előszóban a mostoha idők ellen.

Kétes az, hogy Abrugyi csak a Thordai zoltárait becsülte volna. Az unitáriusok vegyesen szerették azokat szépségük szerint. Domján csak Thordai I. zoltárát idézi a székely muzeum példányából. Valószínű, hogy a Thordaié mellett szebbek is vannak ott a régiekből vegyesen.

Abrugyiról bizonyos az, hogy őt a legkiméletlenebb, legkérlelhetlenebb censornak, az unitár. eretneket megköveztető Geleji Katona Istvánnak halála kecsegtette új énekeskönyv kiadhatásával. Hisz' az 1644—5-iki háborus időben is sikerült világ elé toszintani, hogy Geleji nyelvével éljek, egy veszedelmes ehiliazmust tárgyaló névtelen latin könyvet.

A nagy és költséges énekeskönyvet hiában készítették el, mert nem merte kinyomtatni. Csak az 1660 körüli folytonos zavaros időkben, az orthodoxia hőségének, II. Rákóczi Györgynek, bukása után merészelt a másik, jóval kisebb, halottas énekeskönyvet kibocsátani, mely jobban illett az akkori dögvészes idők siralmas gyászához és kétségbeejtő állapotához.

Abrugyi György volt az országos üldözéseken, tömérdek viszontagságokon átment Heltai-sajtónak utolsó vezetője. E százévnél tovább működött első erdélyi magyar sajtónak végső művét elkopott, piszkos betűivel 1666-ban bocsátotta ki „Igazságnak Áldozatja“ találó czímmel. Ennek is minden példányát

elpusztították a testvér protestáns felekezetek. Az unitárius egyház akkori elnyomott állapotához igen jól illően előbb megjelent halotti énekeskönyv is csak két példányban maradt fenn korunkra.

Mindaz, a mit Domján e tárgyról ír, alaptalan föltevés, csak pusztá sejtetem, melyet alkotójuk azzal tesz némileg valószínűvé, hogy a kálvinistákat minden forrás nélkül már a XVII. század elején beviszi Abrugyi György szülővárosába. Pedig az egyháztörténelemből tudhatná, hogy Abrudbánya magyar lakosai, a többi erdélyi magyar város példájára, mind unitárius vallásra állottak 1568 táján s megfogadták papjukul a térítő Karádi Pált, Dávid Ferencz barátját s a „Balassi Menyhárt árultatásának“ nagyhírű szerzőjét, mely művét titokban nyomatta ki Óvári Péter barátjával a gyulafehérvári kir. sajtó utolsó műveként 1569-ben.

A Domján kálvinistának vélt zsoltárait Thordai János kolozsvári unitárius pap fordította le 1627-ben. Ez a Thordai János Bogáthi Fazakas Miklós földije példájára jobban megtanulta a mértékes verselést itthon, mint Ráday Gedeon az Odera melletti frankfurti egyetemen. Mikor Thordaink kiment ugyanazon egyetemre, még nem volt ott Opitztól, a német mértékes verselés alapvetőjétől mit tanulnia.

Közel tiz, nagy gonddal írt másolata maradt reánk 151 zsoltárának. A székely múzeumba 1887-ben került szép példány csak annyiban bővebb az ismert többi másolatnál, hogy Abrugyi György „Az Szent Dávid zsoltárkönyvének rövid magyarázatját“ is oda iratta versekben — valószínűleg Thordai János műveiből.

Szegény Domján István utolsó itt bemutatott művének homokalapját már az is eléggé kimutatja, hogy a magyar sajtó-és könyvnyomtatóinknak ügyében nem az egyedül illetékes RMK-tárhoz fordult, hanem a vasuton megismert abrudbányai kálvinista paphoz, az öreg Molnárhoz. Ez készséggel fogadta be Abrugyit abrudinak, sőt hitfelének is; de fájdalom! nem volt elég egyháztört. ismerete, hogy Bod Péter Polikárpusát s Benezédi Gergely Abrudbánya unitárius egyházának történetét, vagy legalább a szintén ott lakott Kecskeméti Andrásnak saját egyházáról s annak Apaffitól felállításáról kiadott „történeti

vázlatát“ ismerte volna.¹ Domjánt tehát e pap udvariassága is csak az útvesztőbe vezette.

A kálvinisták 1672-ben tudtak Abrudbányán egyházat és iskolát alakítani. A XVIII. százban is az unitariusok voltak ott legnagyobb számmal, míg 1777-ben egy, a bécsi papok előtt megkeresztelt hitehagyott unitarius piaczi templomukat erővel el nem vétette.

Mindezekről Domján István mélyen hallgat s elkerüli a graduális énekeskönyv ismertetését is. Csak az Abrugyi számára a graduál elé 1 170 ivrétű lapon (mit D. elfelejtett megjegyezni) készült zsoltárkönyvről meri kockáztatni azt a sejtelmét, hogy e zsoltárokat maga Abrugyi György fordította le, ki kálvinista typographusa volt Kolozsvár városának. Használták is ráfogása szerint a kálvinisták e zsoltárokat másolatban egész a „Nagy (értsd: Öreg) Gradual“ kiadásáig. E kiadás pusztította volna el mind a kézirati zsoltárokat a Székely Múzeum unikumján kívül — Domján hite szerint

Ily kétes utánnajárás téteti meg Domjánnal az 1615-re képzelt ismeretlen „Abrugit“ kálvinista zsoltárfordítónak is, az unitariusok énekeskönyvét kálvinista graduálnak s a székely muzeumba került 1656-ban lemásolt zsoltárokat a régiekből enmaradt egyetlen egy másolatnak.

¹ „Az Abrudbánya bányavárosi reformált egyház.“ Pest. 1861. 8. r.

Comenius ismeretlen kiadásai.

Comenius három könyvre osztva kezdi kiadni 1652-ben Sárospatakon magyar tankönyveit: „Eruditionis Scholasticae Pars I. Vestibulum.“ „Pars II. Janua.“ „Pars III. Atrium.“ De a „Janua“ latin és német kiadása már 1638-ban megjelent Brassóban s a címlap szerint már 4-edszer; a 9. és 10-dik kiadás is Lőcsén 1644. és 1655-ben. Ugyane 10-dik Brassóban is megjelent 1658-ban. Nem lehet tudni, vajjon a magyar sajtók az ismert külföldi kiadásokat is számbavették, vagy csak a belföldieket számították s ezeket is hiányokkal.

Az I-ső résznek, a latin-magyar Vestibulumnak első kiadása 1652-ben magának Comeniusnak felügyelete alatt Sárospatakon jelent meg; a 2-dik Lőcsén 1657-ben, 3-dik Sárospatakon 1661., 4-dik 1662-ben ugyanott s tévesen harmadikként van nyomtatva. Az 5—7 kiadás ismeretlen. A 8-dikat Szabó Károly 1691-ről sorolja fel a RMK-tár II. kötetében 1685. sz. alatt s Lengyel András özvegyével Kolozsvárt nyomatja. Egy példányban látta e nyomtatványt a segesvári gymnasium könyvtárában s mint teljesen épet írja le. Ugyane Vestibulum 2. és 4-dik kiadását a RMK-tár I. kötetébe is fölvette. Ily zavarban látjuk a Janua kiadását is, — kétszeresen vannak beszámítva Szabónál. Nagy bibliographusunk a 8-dik kiadásnál sem vette figyelembe azt, hogy Kolozsvárt a lengyelektől szerzett új sajtó csak 1696-ban kezdte működését „Kmita Andrásné költségével.“ E Kmitáné 1699-ben válik azután Lengyel Andrásnévá. Tehát a tévesen 1661-re fölvelt 8-dik kiadás csak 1699-ben jelenhetett meg. A latin évszám végső betűje lemaradt vagy a könyv címlapjáról, vagy Szabónak följegyzéséből.

A kolozsvári unitárius collegium könyvtárába tíz éve jutott másod példánynak címlapja ugyanolyan, a mint a RMK-tár a segesvári példányt közölte, csakhogy eltérő kis- és